

to them, to the plane of their dialogue with the Natural universum, based on the recognition of the priority of its rights relatively to human rights.

Key words: law, ecology, diatropical methodology, ecolegal discourse.

УДК 340.12

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА КУЛЬТУРА»

Проведено соціально-філософський аналіз важливих теоретико-методологічних напрямів розглядання правової культури. Особливу увагу приділено характеристиці аксіологічного підходу до дослідження даного соціального феномену.

Ключові слова: культура, правова культура, антропологічний підхід, діяльнісний підхід, аксіологічний підхід.

Актуальність проблеми. Останніми десятиріччями в Україні відбулися значні зміни в галузі модернізації соціально-економічних і правових відносин, реформування правової системи, що відповідає сучасним вимогам і реаліям. У країні проголошено курс на формування правової держави і громадянсько-го суспільства, ефективність реалізації якого може бути досягнута, з одного боку, вдосконаленням законодавства і державного управління, а з другого — забезпеченням високого рівня правової культури українських громадян.

Проблеми правової культури перебувають у центрі уваги відомих українських науковців (Н. Бура, В. Головенко, В. Бабкін, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Котюк, А. Крижановський, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, М. Панов, В. Селіванов, В. Сіренко, С. Станік, В. Тацій та ін.). Вони також є предметом чисельних дискусій та наукових досліджень російських учених (С. Алексєєв, Д. Керімов, Є. Лукашова, Н. Матузов, В. Кудрявцев, М. Козюбра, І. Самощенко, В. Сальников та ін.).

Разом з тим, незважаючи на те що зараз активно здійснюється процес дослідження різних проблем правової культури, не можна сказати, що їх вичерпано: ще залишаються недостатньо дослідженими багато її аспектів. Безпосередньо це стосується того, що здебільшого розгляд правової культури має вузькоприкладний характер, що не дозволяє всебічно розкрити зміст даного поняття. У цьому зв'язку в статті ставиться **мета** — надати соціально-філософський аналіз правової культури, з'ясувати зміст, структуру та види даного соціального феномену на основі його соціально-філософського осмислення.

Особливого методологічного значення для дослідження правової культури має поняття культури, оскільки воно:

1) є висхідною точкою в русі від абстрактного до конкретного і тому відображує загальне у явищах культури в усіх її різновидах;

2) є орієнтиром в аналізі емпіричного правового матеріалу при переході від теорії найвищого філософського рівня узагальнення до теорії правової культури і внаслідок цього дає змогу здійснювати у конкретній галузі знань аналіз юридичного різновиду явища не з позицій розгляду культури в цілому, а виводить дослідника на підготовлений філософією плацдарм для виявлення специфіки об'єкта дослідження саме у правовій сфері життя суспільства;

3) вказує на головні напрями і способи розвитку теорії правової культури;

4) будучи формою і стійким організуючим принципом процесу мислення, породжує низку вимог до аналізу правової культури [1, с. 12–13].

Поняття культури досить важко піддається однозначному визначенню. Так, у 1952 р. американські культурантропологи К. Клакхон та А. Кребер нарахували 164 різноманітних визначень культури, до 70-х років ХХ ст. їх кількість наближалася до 300, до 90-х років ХХ ст. — перевищила 500. На сьогодні, як відмічає П. Гуревич, кількість визначень культури позначається вже чотиризначним числом. І це не дивно, оскільки в оточенні людини, сфері її життя і діяльності немає нічого, що тією чи іншою мірою не було б феноменом культури.

Уведене в загальний обіг ще римським оратором і філософом-стоіком Марком Туллієм Цицероном поняття «культура» (лат. *cultura* — оброблення) охоплює все соціальне життя і діяльність людини, її смисли, цінності та норми, її процес і результат, її середовище і технологічне оснащення, і, нарешті, рівень розвитку самої людини, її творчих сил і здібностей, її пізнавальних можливостей та особистісного начала в цілому.

Поняття «культура», яке характеризує складний і багатогранний феномен людини та її буття, стало використовуватися як філософська категорія і науковий термін у філософській та науковій думці європейських країн в епоху Просвітництва. Культура як одна з центральних категорій просвітницької філософії історії тоді вперше стає предметом філософського вивчення (Вольтер, Тюрго, Кондорсе, Віко, Гердер та ін.). З цього часу категорія «культура» виступає виразом її ідеї як сфери розвитку «людяності», «природи людини», «людського начала в людині» тощо. Просвітницька ідея культури уособлювала ступінь розвиненості розумного начала в людині, поступальності соціально-історичного розвитку, що був утілений в релігії, філософії, науці, права, моралі, мистецтва та інших формах суспільної свідомості як об'єктиваціях розуму, котрі виступають головною рушійною силою суспільного прогресу.

Відповідно до цієї ідеї розвиток культури пов'язувався з оптимальним вихованням і просвітництвом людини. Тому як її синоніми використовувалися такі терміни, як гуманність, розум, просвітництво. Культура розглядалася

як «реально існуючий спосіб життя людини, який змінювався історично і був обумовлений досягнутим рівнем розвитку розуму, науки, виховання та освіти» [2, с. 13]. Вона вважалася також засобом підвищення людини, вдосконалення її духовного життя, моральності та виправлення недоліків суспільства [2, с. 15]. Таке розуміння ідеї культури було притаманне німецькій класичній філософії, яка розглядала її у вигляді прогресу моральної (Кант), естетичної та релігійної (Шіллер), філософської (Гегель) форм суспільної свідомості.

Саме осмислення специфіки образу людського буття породило необхідність в спеціальному концептуальному понятті. У визначеннях культури фіксується якісна специфіка людського буття у світі на відміну від суто натуралістичного існування. При цьому з'явилася різниця в інтерпретаціях культури, відповідно до якої одні визначення виходили з «реального образу», а інші — з «відповідного образу» культури.

У перебігу генезису уявлень про культуру визначилися декілька концептуальних підходів до проблеми тлумачення її сутності, а разом з тим і до визначення поняття «правова культура».

Антропологічне розуміння культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура включає все, що створено людиною і характеризує історичність її буття в світі. Виходячи з цього розуміння культури, в науковій літературі можна зустріти досить широкі визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи «матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права та їх відображення у свідомості та поведінці людей» [3, с. 108]. Ця концепція розробляється в працях Р. Могилевського, К. Моралева, В. Орехова та ін.

Суб'єктивний підхід пов'язаний з виокремленням у культурі різних суб'єктивних елементів суспільної системи. Культура розглядається як історично зумовлена сукупність навичок, знань, ідей та почуттів людей, а також їх закріплення в різних суспільних явищах (у техніці виробництва і побутового обслуговування, освітньому рівні народу і громадських інститутах, досягненнях науки і техніки, творах літератури і мистецтва та ін.).

Дану позицію відображено і у визначеннях правової культури, що орієнтовані на суб'єктивні елементи, тобто на рівень знання і розуміння права. О. Лукашева, наприклад, вважає, що правова культура являє собою певний ступінь знання законодавства, поваги до законів, вміння правильно розуміти їх і застосовувати в точній відповідності до тих завдань, для рішення яких їх було створено [4, с. 41]. Розвиваючи цю точку зору, З. Іванова доходить висновку про те, що для особистості, яка має правову культуру, характерні не тільки знання і правильне розуміння юридичних правил, а й упевненість у справедливості, доцільності норм права, а звідси в необхідності їх реалізації [5, с. 45]. Згідно з Ю. Дмитрієвим і І. Казьмінім правова культура являє собою «певний рівень правового мислення і відчуттів сприйняття правової дійсності, а також

відповідну ступінь знань населенням законів і високий рівень поваги до норм права, їх авторитета» [6, с. 83].

Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як правовий статус особистості, правопорядок, правова наука. Насправді поза правової культури опиняються і самі правові норми, оскільки йдеться не про ці норми, а лише про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності приводить до ототожнення правової культури з правосвідомістю.

Відповідно до діяльнісного підходу культура являє собою певну організованість конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини і форми його фіксації, зберігання і трансляції. При цьому у визначеннях культури здебільшого увага акцентується на будь-якому одному боці чи характеристиці людської діяльності. У цьому аспекті культура розуміється як синонім творчої діяльності, уособлення творчих сил суспільства, специфічний спосіб людської діяльності [7, с. 42]. Прибічники даного підходу підкреслюють, що правова культура виникає, розвивається та перетворюється за допомогою діяльності. При цьому йдеться саме про творчу діяльність. З урахуванням цього правова культура розглядається як правотворча діяльність. М. Смоленський, наприклад, під правовою культурою розуміє процес і результат творчості людини в галузі права [8, с. 197]. Аналогічну позицію займають Ю. Агеев, В. Еглітіс та ін. Але треба зауважити, що за такого підходу в правову культуру не входять інші, причому не менш важливі види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовна діяльність або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня. З правової культури випадає уся репродукційна, відтворююча діяльність.

Зважаючи на технологічний підхід культура визначається як «історично змінлива та історично конкретна сукупність тих засобів, процедур, норм, які характеризують рівень і спрямованість людської діяльності» [7, с. 42]. Правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і характеризують рівень правової діяльності, досягнутий суспільством. Акцент тут робиться не на тому, що здійснюється в правовій галузі, а на тому, як це здійснюється. У науковій літературі цю концепцію достатньо послідовно і плідно розробляють Є. Аграновська, Є. Зорченко, С. Кожевінков, А. Лікас та ін. [7, с. 43]. Разом з тим необхідно підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Ще один підхід до аналізу змісту правової культури походить з визначення культури як якісного стану, вираженого в досягнутому рівні розвитку суспільства порівняно з попередніми його рівнями. Так, М. Ковальзон стверджує, що «у суспільстві немає культури як особливого суспільного явища ні серед основних галузей і явищ суспільного життя (економіки, соціально-

політичної, духовної), ні серед неосновних (побут, дозвілля та ін.), немає особливої, відмінної від них, галузі — галузі культури», що культура «є синтетична характеристика розвитку людини, рівня її олюднення, міра її віддалення від тваринності» [7, с. 44].

Культура — це не самі матеріальні чи духовні явища, а їх характеристики щодо зміння і розвитку. Тому, підкреслює А. Уледов, її можна розглядати як якість, притаманну суспільним явищам, перш за все, самій людині як суб'єкту історичного процесу. У цьому разі співвідношення між суспільством і культурою виступає як співвідношення не цілого і частини, а як цілого і його якості.

Такий підхід відображається і в осмисленні правової культури. Так, Р. Русинов і А. Семітко зауважують, що «під правовою культурою розуміється обумовлений всім соціальним, духовним, політичним і економічним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості і в цілому в рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різноманітних груп, всього населення), а також ступеня гарантованості державою і громадянським суспільством свобод і прав людини» [9, с. 331]. О. Менюк під правовою культурою розуміє «обумовлений історичними, соціально-економічними та політичними умовами якісний стан правовідносин у суспільстві, що відбиває рівень засвоєння суб'єктом (суспільством, групою, особою) правових норм, правової діяльності, цінностей, що розкривають ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності в перетворенні правової дійсності» [10, с. 19–20]. А. Петров стверджує, що «правова культура суспільства являє собою якісно визначений рівень стану правосвідомості суспільства, окремих соціальних груп і індивідів, що втілені в практиці правового регулювання, у всій різноманітній діяльності громадянського суспільства і держави стосовно створення, реалізації та забезпечення права» [11, с. 87]. За думкою В. Макеєва і А. Сафронова, правова культура становить визначений якісний стан держави і суспільства, який відображує факт безпосередньої залежності регулятивних засобів, накопичених суспільством від історичного розвитку і правових традицій, що характерні для конкретного типу державно-правового розвитку» [12, с. 22].

Але треба зауважити, що зазначені дослідники при подальшому аналізі правової культури характеризують її все ж таки як соціальне явище і розглядають ті структурні елементи, які притаманні правовій культурі як соціальному феномену. Тим самим вони суперечать своїй висхідній позиції.

Існують й інші підходи до розуміння правової культури. Її визначають як соціальний механізм, за допомогою якого забезпечуються у відповідності з досягнутим рівнем правової свідомості виробництво, зберігання та передавання правових цінностей, інформації, традицій, що допомагають правомірній і соціально активній поведінці людей [13, с. 21]; як процес поступового розвитку правової дійсності, що постійно вдосконалюється [14, с. 18]; як вираз державного правового досвіду конкретних соціальних спільнот і індивідів в

матеріальних та духовних процесах, продуктах життєдіяльності, навичках і цінностях, які впливають на їх юридично значущу поведінку [15, с. 13]; як більш високу і містку форму правосвідомості [16, с. 321]; як правове середовище людей, сукупність текстів, будь-коли легітимованих як правових, і механізм з їх створення, зберігання та трансляції [17, с. 450]; як прогресивно-ціннісну частину актуального і юридичного буття правової системи [18, с. 188] тощо.

Не припиняючи плідності наведених підходів до визначення поняття правової культури, ми приєднуємося до тих учених, які додержуються аксіологічного підходу до його тлумачення. Даний підхід до пояснення специфіки і змісту правової культури є найбільш поширеним. Аксіологічний підхід до осмислення культури дозволяє об'єднати її різноманітні якості коло поняття цінності, оскільки «цінності й обумовлюють ззовні, з глибин індивідуального і соціального життя те, що ми називаємо культурою народу і суспільства», а саме цінності є ядром культури [19, с. 65].

Поняття «цінності» вперше було введено І. Кантом, який протиставив природній необхідності деяку соціальну галузь моральної свободи і повинності людини. Він визнавав цінності як вищий принцип людської поведінки.

Категорія «цінності» передбачає два плани її розуміння: екстерналістський та інтерналістський. По-перше, цінностями називають сукупність культурних благ, що створені людиною і складають її особисте і суспільне багатство (в устремління кожному суспільстві існує легітимна система цінностей, що детермінує соціальне буття її членів). По-друге, цінність — це також іманентна, внутрішньо притаманна свідомості людини інтенція (лат. *intention* — устремління, спрямованість на предмет), що мотивує його продуктивно-створюючу діяльність. Орієнтація на цінності є головною особливістю людської діяльності, яка констатує культуру і всі конкретні форми її вияву.

Відповідно до аксіологічного підходу культура за своєю сутністю становить об'єктивацію ціннісно-світоприйнятних уявлень, що виражають внутрішній світ людської суб'єктивності. Тому до культури застосовано автентичне їй поняття «аксіосфера». Це означає, що культура передусім виступає як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, створених і розвинених людством у перебігу його історії [7, с. 41]. З цього погляду правова культура, на нашу думку, є сукупністю цінностей, створених людьми у правовій сфері. Саме таке розуміння правової культури відображене в наукових працях багатьох учених. Наприклад, В. Сальников відмічає, що «правова культура суспільства презентується як різновид суспільної культури, котрий відображує певний рівень правосвідомості і законності, досконалості законодавства і юридичної практики, що охоплює всі цінності, створені людьми в галузі права» [20, с. 575]. На думку С. Алексєєва, «правова культура є своєрідним юридичним багатством, яке виражене в досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностях, тих особливостях права, юридичної техніки, котрі належать до духовної культури, до правового прогресу» [21, с. 149].

Аксіологічний підхід забезпечує характеристику правової культури як міри гуманізації людини і суспільства, дозволяє чітко відгалуздити правову культуру від інших близьких і взаємопов'язаних з нею правових категорій (наприклад, таких, як права діяльність, механізм правового регулювання та ін.), обумовити її спадкоємність і підкреслити, що до неї належать лише ті процеси і явища, які відображують сутність правової держави і громадянського суспільства, його основні устої і принципи.

Висновки. Соціально-філософський аналіз правової культури дає змогу науково обґрунтувати переваги аксіологічного підходу серед різних теоретико-методологічних напрямів розгляду даного соціального феномену.

Аксіологічний напрям у дослідженні правової культури надає можливість з'ясувати її соціальні основи, об'єктивні умови її нормативності, її духовні і моральні аспекти. У цьому сенсі простежується зв'язок правової культури і моральності членів суспільства, без якої права культура неможлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семитко, А. П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс [Текст] / А. П. Семитко. — Свердловск, 1990. — 320 с.
2. Кармин, А. С. Культурология [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. С. Кармин, Е. С. Новикова. — СПб. : Питер, 2006. — 464 с.
3. Общая теория права [Текст] / А. С. Кармин, Е. С. Новикова ; под ред. В. В. Лазарева. — М. : Изд-во МГУ, 1997. — 286 с.
4. Лукашева, Е. А. О воспитании правосознания и правовой культуры [Текст] / Е. А. Лукашева // Сов. гос-во и право. — 1972. — № 7. — С. 40–48.
5. Иванова, З. Д. О соотношении законности и культурности в работе советской милиции [Текст] / З. Д. Иванова // Труды ВШ МВД СССР. — М., 1978. — Вып. 18.
6. Минков, О. Ю. Правовая культура общества: дефиниция, структура, содержательное пространство [Текст] / О. Ю. Минков // Гуманитарные и социально-экономические науки. — 2006. — № 1. — С. 82–89.
7. Права культура — основа державотворення в Україні [Текст] / за ред. Костицького В. В. — Ірпінь, Нац. акад. ДПС, 2005. — Вип. 1. — 298 с.
8. Смоленський, М. Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: формула взаимообусловленности [Текст] / М. Б. Смоленский // Правоведение. — 2003. — № 1. — С. 195–201.
9. Русинов, Р. К. Правосознание и правовая культура Теория государства и права [Текст] : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / Р. К. Русинов, А. П. Семитко ; под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалого. — М. : Наука, 1997. — 425 с.
10. Менюк, О. В. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти [Текст] / О. В. Менюк. — К. : Оріяни, 2001. — 172 с.
11. Петров, А. В. Теория государства и права: тезисы лекций [Текст] / А. В. Петров. — Н. Новгород, Изд-во ННГУ, 2004. — С. 85 — 91.
12. Макеев, В. В. Правовая культура личности как фактор современного развития государства и общества [Текст] / В. В. Макеев // Философия права. — 2005. — № 4. — С. 19–25.

13. Хачатуров, Р. И. Формирование правовой культуры в условиях становления гражданского общества в России [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Р. И. Хачатуров. — М., 2005. — 171 с.
14. Алёшина, Е. А. Формирование правовой культуры в процессе юридического образования [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Е. А. Алёшина. — М., 2008. — 183 с.
15. Ионников, И. А. Концепция правовой культуры [Текст] / И. А. Ионников // Правоведение. — 1998. — № 3. — С. 11–22.
16. Венгеров, А. Б. Теория государства и права [Текст] : учеб. для юридических вузов / А. Б. Венгеров. — М., 2000. — 420 с.
17. Поляков, А. В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций [Текст] / А. В. Поляков. — СПб., 2003. — 460 с.
18. Петров, А. В. Правовая культура: содержание и формы существования [Текст] / А. В. Петров, О. М. Симканич // Вестн. Нижегород. Ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия : Право. — 2009. — № 2. — С. 186–193.
19. Выжлецов, Г. П. Аксиология культуры [Текст] / Г. П. Выжлецов. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. — 312 с.
20. Сальников, В. П. Правовая культура [Текст] / В. П. Сальников // Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 610 с.
21. Алексеев, С. С. Общая теория права [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Наука, 2008. — 360 с.
22. Сальников, В. П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект [Текст] : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук / В. П. Сальников. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. — 42 с.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПОНЯТИЯ «ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА»

Климова Г. П.

Проведен социально-философский анализ важнейших теоретико-методологических направлений рассмотрения правовой культуры. Особое внимание уделено характеристике аксиологического подхода к исследованию данного социального феномена.

Ключевые слова: культура, правовая культура, антропологический подход, деятельностный подход, аксиологический подход.

BASIC THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE «LEGAL CULTURE»

Klimova G. P.

Social and philosophical analysis of the most important theoretical and methodological approaches of studying legal culture has been provided.

Special attention has been paid to the characteristics of axiological approach to researching the given social a phenomenon.

Key words: culture, legal culture, anthropological approaches, activity-based approach, axiological approach.